

KAS IR KAIP VERS IŠ RUSŲ KALBOS IR Į RUSŲ KALBĄ? RUSŲ KALBOS VERTĖJŲ RENGIMAS LIETUVOJE

JELENA BRAZAUSKIENĖ, IRENA MIŠKINIENĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

jelena_brazauskiene@yahoo.com

miskiniene@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama aktuali Lietuvoje vertimo iš rusų kalbos ir į rusų kalbą kokybės problema. Apžvelgiamas rusų kalbos funkcionavimas bei visuomenės poreikis, susijęs su vertimu, kaip tarpininku tarp bendraujančių subjektų ir kultūrų. Vertimo lygis šalyje prastas dėl to, kad trūksta profesionalių vertėjų iš rusų kalbos ir į rusų kalbą bei nėra viešąją rusų kalbą ir vertimą kontroliuojančios institucijos. Straipsnyje nurodomos susidariusios situacijos priežastys bei siūlomi būdai keliai-
mai problemai spręsti.

Vertėją dažniausiai suvokiame kaip tarpininką tarp dviejų bendraujančiųjų subjektų – nuo jo priklauso, ar bendravimas vyksta sėkmingai. Apie tai, koks svarbus šio tarpininko vaidmuo, kalbama ir rašoma jau nuo senų laikų. Pažymėtina, kad XVIII a. vertėją net lygino su dailininku, kuris negali tapyti tokiomis pačiomis spalvomis kaip nutapytas originalas, bet jo paveikslas privalo daryti žmonėms tokį patį poveikį.

Kasdieniam gyvenime viešoji kalba, žiniasklaidos priemonės mus nepaprastai veikia. Tai terpė, kurioje nuolatos susiduriame su kalbų įvairove, – informacija kartais užgriūva lyg lavina, o kartais sruvena palengva iš įvairių kalbų į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į įvairias viena su kita bendraujančių pasaulio tautų kalbas. Taigi šiuolaikiniame gyvenime vertėjo vaidmuo darosi itin svarbus, nes iš vertėjo reikalaujama tam tikrų žinių ir įgūdžių, o vertėjų rengimas jau vis plačiau aprėpia ne vien grožinės literatūros vertimo sritį.

Trumpai apžvelkime rusų kalbos Lietuvoje funkcionavimą ir visuomenės poreikį, susijusį su vertimu iš šios kalbos ir į ją.

Seniai praėjo laikai (o jaunesnės kartos žmonės apskritai to arba nepatyrė, arba neprisimena), kai Lietuvoje rusų kalba buvo labai plačiai vartojama – miestų ir miestelių gatvėse buvo daug rusiškų iškabų, skelbimų, stebino rusiškos spau-

dos ir literatūros gausa, radijas ir televizija transliavo laidas rusų kalba, kinuose rodė rusiškai dubliuotus filmus, darbovietėse buvo kalbama ir dokumentai buvo rašomi rusiškai, mokymo įstaigose rusų kalbos buvo mokoma kaip antrosios. Viešosios rusų kalbos kokybę tuo metu garantavo miestų valdžia, redaktoriai, korektoriai, mokytojai.

Pastaraisiais metais visuomenės gyvenime rusų kalba taip aktyviai nebevertinama. Pasikeitė jos statusas – dabar tai tautinės mažumos ir užsienio kalba. Kaip tautinės mažumos kalba, rusų kalba vartojama kaip kalba, kuria kalbama namuose, t. y. šeimoje, bei kaip mokymo ir mokymosi kalba vidurinėse mokyklose. Labai ribotai ji vartojama žiniasklaidos priemonėse (spaudoje, radijuje, televizijoje). Kaip užsienio kalba, rusų kalba daugiau vartojama oficialiojoje visuomenės bendravimo srityje – ekonomikoje, teisėje, moksle, kultūriniam kontaktams, mene, sporte, turizme, paslaugų sferoje. Bendravimas vyksta dviem kryptimis: reikia gerai suprasti kalbantį rusų kalba ir reikia pasakyti rusiškai taip, kad kalbantysis lietuvių kalba būtų teisingai supastas ir būtų tinkamai perteiktos žinios apie Lietuvą.

Deja, galima teigti, kad Lietuvoje susiklosčiusi viešosios rusų kalbos situacija nėra teigiama. Nors rusų kalba yra viena iš priemonių rusams ir lietuviams bendrauti tarpusavyje, ji nėra vartojama taisyklingai ir tiksliai, o dėl to gali būti apibūdinta kaip nešvari, skurdi ir nelogiška. Kas dėl to kaltas? Pirma – patys rusiškai kalbantys Lietuvos gyventojai, antra – vertėjai. Pirmosios priežasties dabar nenagrinėsime, nes tai nėra šio straipsnio objektas, bet pasistengsime kiek giliau panagrinėti antrąją.

Į ką pirmiausiai turėtume atkreipti dėmesį? Į gausybę klaidų (kartais tiesiog apgailėtinių), aptinkamų rusų kalba parašytuose kavinių ir restoranų valgiaraščiuose, užrašuose prie parodų eksponatų, televizijos programose, skelbimuose, kvietimuose. Galime pateikti kelis pavyzdžius: kai rusas valgiaraštyje perskai-to *турецкий кофе* (vietoje taisyklingo *кофе по-турецки*), jis nusišypso, bet kai pamato jam siūlomą patiekalą *мясо декабристов* – netenka žado. Gramatiškai reikėtų vartoti *по-декабристски*, bet semantiškai ir logiškai tai yra sunkiai suvokiama ypatingos mėsos rūšis ir patiekalas. Dailės parodos lankytojus linksmi nuteikia užrašas prie paveikslo, vaizduojančio gėles: paveikslo pavadinimas skelbia – *Кувшины* (t. y. indų rūšies pavadinimas – *ąsočiai*) vietoje gėlių pavadinimo *кувшинки* – *geltonosios vandens lelijos*. Rusiško filmo subtitruose lietuvių kalba paprastų daržovių (aguročių) patiekalas *укра кабачковая* virto nežinoma egzotika – *šernų ikrais*, kurią rusai suprastų kaip *кабанья укра, укра кабанов*. Apskritai,

televizijos laidų ir filmų vertimas bei subtitravimas labiausiai kritikuotinas. Tai vienas iš skaudžiausių klausimų Lietuvos rusams ir bent kiek geriau rusų kalbą mokantiems lietuviams. Verkiant reikėtų, kad pagaliau atsirastų ši procesą kontroliuojanti institucija, o užsakovai ir žmonės, kurių vertėjais šiuo atveju net negalima vadinti, pagaliau suvoktu, kad yra atsakingi už beviltiškai „neįgaliais“ tampančius jų viešai pristatomus kūrinius, ir liautušį gimdyti šleivas kreivas pamėkles. Juk visi puikiai supranta, ką reiškia autorių teisės ir jų gynimas...

Dar vienas skaudus pavyzdys (galėtume ir daugiau jų pateikti) – jau plačiai paplitę oficialiai vartojami įvairiausių Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų pavadinimų vertimai į rusų kalbą. Vien Krašto apsaugos ministerijos vertimas į rusų kalbą vertas atskiros filologinės studijos. Tačiau apsiribosime pasakę, kad nemokantys lietuvių kalbos *Министерство охраны края* supras kaip *Gamtos apsaugos ministerija*...

Šie ir į juos panašūs faktai leidžia manyti, kad Lietuvoje:

- būtina reikia institucijos, kuri galėtų kontroliuoti viešąją rusų kalbą, garantuoti jos kokybę bei taisyklingumą, ir svarbiausia – užkirsti kelią neprofesionaliems vertimams;
- trūksta profesionalių vertėjų iš lietuvių kalbos į rusų kalbą ir iš rusų kalbos į lietuvių kalbą; matome, jog iš tiesų dažniausiai už menką atlygį verčia ne vertėjai, o tie, kas bent kiek moka rusų kalbą, arba tiesiog yra rusų tautybės – ne vertėjai ir ne filologai (be to, gerai nemokantys bendrinės kalbos, t. y. neturintys jokio supratimo apie kalbos normą bei stilistinę paradigmą ir jau netekę „kalbos jausmo“).

Profesionalių vertėjų rengia VU vertimo studijų katedra. Deja, vertimą studijuoja labai nedaug studentų, pasirinkusių vertimą iš lietuvių kalbos į rusų kalbą ir iš rusų kalbos į lietuvių kalbą. Kodėl taip yra? Kodėl akivaizdi niša lieka laisva?

Viena iš priežasčių – menkas rusų filologijos specialybės prestižas ir mažas populiarumas. Nedaug yra norinčių studijuoti rusų kalbą ir literatūrą, nedaugeliui ji atrodo reikalinga būsimai karjerai. Šiais laikais visi nori mokytis anglų kalbos arba retesnių užsienio kalbų. Visuomenei atrodo, kad rusų kalbą daug kas moka ar gali ja susišnekėti, daugelio sąmonėje ji dar netapo tikra prasme užsienio kalba, reikalinga laisvam dalykiniam žmonių bendravimui bei verslo Europos ir Azijos teritorijoje plėtrai. Šiandien, kai rusų kalbos statusas Lietuvoje pakito ir ji tapo užsienio kalba, labai svarbu formuoti ne tik naują požiūrį į rusų kalbą kaip lygiavertę kitoms užsienio kalboms, bet ir naują požiūrį į jos mokymą.

Be to, nedaug kas suvokia, kad šiuolaikiniame pasaulyje vertėjui negana mokėti tik vieną užsienio kalbą (Europos kvalifikacijų sąranga, 2005). Šiuo atveju tikriausiai reikėtų pabrėžti, kad turime omenyje ne grožinės literatūros vertimą. Tačiau sunku rasti studentą rusistą, gerai mokantį tris kalbas (gimtają ir dvi užsienio), turintį platų akiratį bei išsamių bendrųjų žinių ir greitą reakciją komunikuojant. Paprastai gerai mokantys rusų kalbą (dažniausiai jiems ši kalba būna gimtoji), tinkami būti vertėjais kandidatai blogai moka lietuvių kalbą arba nepakankamai moka kitą, vadinamąją antrąją užsienio kalbą (anglų, vokiečių ar kt.). Studentų, kurių gimtoji kalba – lietuvių, prastos kalbos kultūros ir stilistikos žinios, dažnai jie nepakankamai gerai moka rusų kalbą.

Dar viena priežastis – menkas stojančiųjų, studentų ir baigusiųjų studijas žinių ir gebėjimų lygis. Įstoję į Vertimo studijų programą studentai yra blogai parengti ir blogai pasirengę. Jie neturi vertimo gebėjimų ir įgūdžių, nepakankamos jų bendrosios žinios ir sociokultūrinė kompetencija (informacija apie šalį, šalies realijas ir pan.) (plačiau apie tai: „Strong Universities for a Strong Europe“, 2005).

Esama būdų šiai problemai spręsti. Universitetinių studijų Rusų filologijos programoje jau yra tam tikrų pasikeitimų. Daugiau dėmesio skiriama kalbos vartojimui, praktinių gebėjimų ugdymui, dėstomi Rusijos istorijos, geografijos, kultūros kursai. Kalbų bei kultūrų dialogo formulės – kalbos mokymo per kultūrą bei kultūros pažinimo per kalbą (Пассов 2006) – taikymas mokant bei mokantis svetimšios kalbos lavina būsimojo vertėjo asmenybę. Dar vienas būdas pagerinti vertėjų rengimą – pradėti kuo anksčiau ugdyti vertimo, arba mediacijos kaip kalbinės veiklos rūšies, gebėjimus. Tai turi atsispindėti bendrosiose programose bei rusų kalbos vadovėliuose (J. Brazauskienė ir kt. 2005–2007). Nuo pirmųjų svetimšios kalbos mokymo metų reikėtų formuoti vertėjo, kaip bendravimo tarpininko, vaidmens svarbos suvokimą, gebėjimą greitai ir veiksmingai (profesionaliai) naudotis žodynais ir kitomis informacijos teikimo priemonėmis bei žinių šaltiniais. Ne mažiau svarbu būsimajam vertėjui – ugdyti taisyklingos, rišlios ir nuoseklios kalbos įgūdžius, mokyti jį gerai orientuotis kalbinėje situacijoje.

Siekiant minėto tikslo – t. y. parengti gerą vertėją iš rusų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į rusų kalbą – daugiakultūrinėje ir daugiakalbėje Europos erdvėje reikia propaguoti šių kalbų kombinacijos vertimo svarbą ir vertėjo, kaip tarpininko, atsakingo už komunikacijos sėkmę, įvaizdį, ugdyti vertimo kompetenciją. Pagrindinius šios kompetencijos gebėjimus galėtume suformuluoti šitaip:

- suvokti, kad 1) būtina mokėti kelias svetimas kalbas, 2) svarbu mokėti savo kaimynų kalbas, 3) pilietinė pareiga – mokėti valstybinę kalbą, 4) garbės reikalas – mokėti gimtąją kalbą;
- gerai mokėti kalbas kaip sistemas ir kaip komunikacijos priemones, gauti tam tikrų žinių, gebėjimų ir įgūdžių, t. y. įgyti kalbinę ir komunikacinę kompetenciją;
- turėti aukšto lygio sociokultūrinę ir tarpkultūrinės komunikacijos kompetenciją;
- turėti išsamių bendrųjų žinių;
- turėti leksikografinę kompetenciją.

Ugdyti šias kompetencijas reikia ne tik per specialiąsias vertimo studijų programas, bet ir per bendrąsias filologijos programas ir vidurinės mokyklos užsienio kalbos mokymo programas (Bergeno komunikatas, 2005). Be to, reikėtų kelti rusų, kaip užsienio kalbos, prestižą ir įsteigti šios kalbos vartojimą kontroliuojančią instituciją.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Пассов, Е. И. 2006. *Сорок лет спустя или сто одна методическая идея*. Москва: ГЛОССА-ПРЕСС.
- Brazauskienė, J. ir kt. 2005–2007. *В добрый путь! Rusų kalba. Pirmųjų–penktųjų mokymo metų mokomieji komplektai*. Kaunas: Šviesa.
- VU Filologijos fakulteto nuosekliųjų studijų pirmosios pakopos programa *Rusų filologija*.
- Bergeno komunikatas*. 2005: www.mruni.lt/padaliniai/sc/Bergeno_komunikatas_lt.doc Tikrinta 2007-08-11.
- E.K.S. 2005. *Kuriant Europos kvalifikacijų sąrangą mokymuisi visą gyvenimą*. Komisijos personalo darbo dokumentas. 2005-07-08. Briuselis.
- Strong Universities for Strong Europe*: Glasgow Declaration. 2005:
http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/02-EUA/050415_EUA_Glasgow_declaration.pdf
Tikrinta 2005-07-04.

WHO AND HOW WILL TRANSLATE FROM RUSSIAN AND INTO IT? THE PROBLEM OF TRANSLATOR/INTERPRETER TRAINING IN LITHUANIA

JELENA BRAZAUSKIENĖ, IRENA MIŠKINIENĖ

S u m m a r y

The problem of a lack of translation and interpretation services from Russian and into Russian is brought forward in the light of social changes and social preferences in Lithuania. The poor level of the mentioned services is interpreted as obvious lack of professionals who would be able to perform the role, as well as a clear need of a supervisory body which would take up the responsibility of translation and interpretation performance quality. The authors suggest several ways of promoting the profession of a translator/interpreter from Russian. The main way should be a systematic approach towards the development of professional competences and a lifelong attitude towards them, starting with the compulsory school and going on with university and upgrading programmes. The prestige of Russian as a foreign language should be supported and promoted at all educational levels.